

Lars-Göran Sund

”Måste man gulla med sin karl (kvinna)”

Några familjerättsliga betraktelser kring temat familjestabilitet

I denna uppsats¹ behandlas familjebildningars stabilitet, dels med tanke på rättsliga drivkrafter att måna om ett parförhållandes bestånd och dels avseende vilka sådana incitament som skulle kunna föras in i systemet.

I könsneutralitetens tidevarv borde kanske rubriken lyda ”Måste man gulla med sin person”. Ordet person skulle då syfta på make, maka eller sambo. Det ter sig dock tillkrånglat och mindre slagkraftigt, särskilt med tanke vad som får ses som, kanske lite ålderstigna, folkliga uttryckssätt.

Vad åsyftas då med uttrycket ”Måste man gulla med sin karl (kvinna)”? Uttrycket ”gulla med” ter sig genast – av någon anledning – såsom centralt. Ett likartat uttryck inom rättsekonomin är ”rent seeking”, som används som motsats till ”profit seeking.” Ett rent seeking-beteende handlar inte om att skapa värden, som vid ett profit seeking, utan att genom olika åtgärder komma åt värden, t.ex. ett arv. En bröstarring kan exempelvis visa inställsamhet mot en potentiell arvlätare genom att bjuda denne på goda middagar eller berömma honom eller henne för framgångar i yrkeslivet m.m., allt i syfte att bli insatt såsom testamentstagare eller inte bli utesluten från arv genom att någon annan sätts in i ett testamente. Om bröstarringen, i stället för att använda tid och kraft till ett dylikt rent seeking-beteende, vill agera profit seeking, kan han eller hon

¹ Uppsatsen är en bearbetning av min docentföreläsning vid Internationella handels-högskolan i Jönköping, oktober 2001. Hustru Annika har läst och kommenterat texten. Tack för det Annika – och tack för allt det andra!

starta exempelvis en Kebab-bar. Det bidrar till den ekonomiska tillväxten i samhället, vilket ett rent seeking-beteende inte gör. Det sista skapar inga värden. Det sker inte heller när man "gullar" med någon. I fortsättningen förutsätts "gullande" mellan man och kvinna allmänt ske i syfte att måna om parförhållandet bestånd. Att det emellanåt även sker med mera specifika mål framgår av det följande.

Fenomenet "gulla med" kan även illustreras med vad som kan kallas ett frågeskämt, nämligen: "Vad finns det för likhet mellan en äkta man och huskatten?" Ja, svaret torde för de flesta vara givet, dvs. att "båda spinner om de stryks medhårs." Det får ända utvecklingen av uttrycket att "gulla med".

Vidare har i rubriken ordet "kvinna" placerats inom parentes, medan uttrycket "karl" får ståta utan parentestecken. Förklaringen därtill finns, förutom med tanke på gamla uttryck, i det statistiska faktum att när män och kvinnor lever i parförhållanden avlider mannen i närmare 70 procent av fallen först, vilket i det följande skall visa sig ha – eller i vart fall kan ha – ett visst inflytande på mänskliga attityder och beteenden.

Har då i rättsregler producerats incitament i detta avseende, dvs. "Måste man ..."? Med andra ord: Finns det bestämmelser som ger en make eller maka eller sambo skäl att "gulla med" sin livskamrat? Sökan-det efter, eller urvalet av, familjerättsliga bestämmelser av det slaget sker i det följande med avseende på dels ett parförhållandes upplösning, genom dödsfall eller skilsmässa/separation, och dels under förhållandets bestånd.

Jag börjar sålunda med den ena, så att säga, dramatiska änden av ett parförhållande, nämligen när en make eller sambo avlider. Som bekant ärver – sedan lagändringarna 1988 – en efterlevande make ensam den först avlidne maken, om det inte finns särkullbarn, vilket berörs närmare i det följande. Den efterlevandes legala arvsrätt omfattar även den först avlidnes enskilda egendom. Jämför vi med situationen för sambor, kan konstateras att en efterlevande sambo inte ärver den först avlidne. Det krävs testamente för att en efterlevande sambo skall kunna ta arv.

I syfte att först något beröra betydelsen av det nämnda för näringslivet kan konstateras, att den legala arvsordningen leder, för makar, till att en efterlevande ärver den avlidnes aktier i ett familjebolag och det även om de utgör enskild egendom. Om den efterlevande arbetar i företaget, kanske t.o.m. är delägare och kompanjon, är, sett ur bolagets synvinkel, förmodligen allt väl och ve. Den efterlevande kan, efter att ha ärvt den först avlidne makens aktier, med en förstärkt ägarposition fortsätta att utveckla företaget. Det kan

dock antas att dessa fall är relativt få. Förhåller det sig istället så, att den efterlevande inte tagit del i verksamheten, medför ett arv av ägande i familjebolaget knappast att företagets utvecklingsmöjligheter gynnas. Ett sådant system bidrar inte till näringslivsförnyelse. Generationsskiften av ägandet i familjeföretagen kompliceras, t.ex. genom att det krävs testamente eller arvsavstående för att gemensamma bröstarringar skall ära före efterlevande make, i stället för att underlättas, vilket så väl skulle behövas.

För att så övergå till vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att en efterlevande make skall kunna, eller få, ära, kan konstateras att främst tre krav framträder såsom avgörande:

1. Den först avlidne maken får inte bara efterlämna särkullbarn, dvs. bröstarringar som inte jämväl är bröstarringar till den efterlevande. Särkullbarn ärver nämligen före en efterlevande make (ÄB 3:1, 1 st.). Med andra ord skall makarna antingen helt sakna bröstarringar eller också skall makarna ha, förutom eventuella särkullbarn, gemensamma barn (eller avkomlingar till barn) för att en efterlevande skall få ära.
2. Äktenskapet måste bestå. Det är t.o.m. ett krav att den först avlidne maken inte hade lämnat in en ansökan om äktenskapsskillnad. Av ÄB 3:10 framgår nämligen att 3 kap. ÄB, om makes arvsrätt, inte gäller "om mål om äktenskapsskillnad pågick vid arvlåtarens död." (Jfr ÄktB 5:3.)
3. Den först avlidne får inte ha testamenterat sin kvarlåtenskap till annan än den efterlevande maken. En efterlevande make har nämligen, till skillnad från bröstarringar, ingen laglottsrätt. Därmed har en efterlevande ingen rätt att få del i kvarlåtenskap som testamenterats till annan. Däremot finns en arvsrättslig bestämmelse om rätt till värden motsvarande fyra basbelopp, men den är av betydelse endast för makar med små tillgångar (ÄB 3:1, 2 st.).
4. För fullständighetens skull skall kanske tilläggas en fjärde förutsättning för att en efterlevande make skall kunna ära enligt den legala arvsordningen. Den efterlevande får nämligen inget arv, om han eller hon tagit livet av sin livskamrat eller medverkat i ett sådant skeende (ÄB 15:1 och 3). Detta tillägg ter sig dock, i det aktuella sammanhanget, såsom överflödigt, eftersom ett sådant agerande inte rimligen faller under fenomenet att "gulla med."

Om vi så ser det hela ur en *makas* synvinkel och utgår från rubriken för uppsatsen, så har hon – om hon nu är en "economic woman", dvs. hon

vill ärva sin make – på statistiska grunder (mannen avlider i nära 70 procent av fallen först) goda skäl att ”gulla med sin karl”, i syfte att han inte:

- 1) skaffar barn med en annan kvinna,
- 2) lämnar in ansökan om äktenskapsskillnad, eller
- 3) skriver testamente till förmån för någon annan än sin maka.

Endast i detta avseende finns det – och då på tidigare nämnda statistiska grunder – större skäl för en *maka* att ”gulla” med sin karl än vice versa. Att båda i övrigt har goda skäl att ”gulla” med varandra skall visa sig i det följande. Det bör noteras, att nämnda incitament är indirekta. Syftet med bestämmelserna är inte att uppmuntra till ömsinhet mellan makar eller sambor eller att befrämja parförhållandets bestånd. Vidare bör sägas, att det inom familjerätten förmodligen finns fler indirekta incitament av nämnda slag. Jag begränsar dock uppsatsen till dessa tre.

Nämnda bestämmelser gäller, i tillämpliga delar, även för homosexuella i partnerskap (3 kap. lag (1994:1117) om registrerat partnerskap). Även relevanta bestämmelser som berörs i det följande gäller för homosexuella.

En efterlevande sambo har det, vad gäller arv, enklare. Han eller hon kan, så att säga, fokusera sitt ”gullande”, nämligen i syfte att förmå den andre att skriva testamente till den efterlevandes förmån.²

Låt oss övergå till den andra dramatiska änden av ett parförhållande, nämligen skilsmässan eller separationen. Finns det då, inför en sådan – i dagsläget frekvent – eventualitet, legala incitament att ”gulla med sin karl eller kvinna”? Det får konstateras att incitamenten därvidlag är svaga, kanske obefintliga, i vart fall i ekonomiskt avseende. Få eller ingen betalar mera underhåll – tvångsvis eller frivilligt – till en f.d. maka eller make eller sambo eller till gemensamma barn, efter en skilsmässa eller en separation, av det skälet att det förekommit ett nog så idogt ”gullande” under parförhållandets bestånd. Däremot kan goda relationer mellan föräldrarna samt mellan föräldrar och barn lättare leda till ett rimligt umgänge efter parförhållandets slut. Därvidlag torde dock andra drivkrafter vara mera avgörande för benägenheten hos, t.ex. en frånskild man, att behålla en god kontakt med barnen. (jfr FB 6:4–7, 15–15 b § och 20–21).

² Detsamma gäller även för homosexuella sambor enligt lagen (1987:813) om homosexuella sambor.

Möjligen förhåller det sig tvärtom, dvs. att det – med tanke på en hög äktenskapsskillnads- och separationsfrekvens – finns goda skäl för en individ i ett parförhållanden att ägna tid och möda åt att befrämja karriären, som en slags försäkring mot en potentiell uppsplittring av förhållandet, i stället för att måna om parförhållandet och dess bestånd.³ Denna aspekt utvecklas dock inte ytterligare.

Jag bortser i sammanhanget från kommunal familjerådgivning m.m. (socialtjänstlagen – 2001:453 – 5:3), eftersom den kommer in sent i ett parförhållande som, så att säga, redan har bekymmer. Legala incitament bör sättas in med verkan på ett väsentligt tidigare stadium.

Efter att sålunda ha penetrerat de legala drivkrafterna att ”gulla med sin karl eller kvinna” inför de två mest dramatiska slutet på ett parförhållande, låt oss slutligen vända blicken mot eventuella skäl att måna om parförhållandet som sådant och medan det hela pågår? Med andra ord: Finns det legala incitament för makar och sambor att slå vakt om sitt förhållande eller att, i vart fall, söka undvika skilsmässa respektive separation?

Först kan konstateras att prognosen för att i dag nyingångna äktenskap skall sluta i skilsmässa är c:a 50 procent. Separationsfrekvensen för sambor är högre. Vidare kan, för den som ännu lever i tron att ”gräset är grönnare på andra sidan”, konstateras, att äktenskapsskillnadsfrekvensen ökar vid andra äktenskapet och är, antagligen, några ytterligare snäpp högre vid ett eventuellt tredje försök.⁴

För att så återvända till frågan om det ges rättsliga drivkrafter att måna om parförhållanden, så kan det först noteras att statsmakten intar – eller i vart fall har intagit – en neutral inställning i förhållande till individers val av samlevnadsform. Neutralitetsideologin är dock en osäker historia och möjligen har den övergivits. För det andra finns inga rättsregler som ger skäl för makar och sambor att måna om – den ena eller andra typen av – parförhållandens bestånd. I rättsordningen saknas alltså direkta sådana incitament.

Jag bortser i sammanhanget från ÄktB 1:2 och 4 om att ”Makar skall visa varandra trohet och hänsyn. De skall gemensamt vårda hem och barn och i samråd verka för familjens bästa.” respektive ”Makar skall för-

³ Becker, 1991, s. 55.

⁴ För utförligare statistik, se vidare av Agell, 1998, s. 20 ff och Saldeen, 2001, s. 27 ff.

delat utgifter och sysslor mellan sig.” Dessa regler får ses som portalparagrafer. De saknar rättsverkningar. Reglerna utgör uttryck för statsmaktens moraliska uppmaningar, eller vädjanden, om samverkan mellan makar.

Det har, för övrigt, beräknats att den årliga samhälleliga kostnaden för skilsmässor och separationer är c:a tio miljarder kr.⁵ Kostnaderna består bl.a. i ökade bostadsbidrag och underhållsstöd. Vidare har det beräknats att det i Sverige finns närmare 1,9 miljoner enpersonhushåll.⁶ Likaledes hävdas att i Stockholms stad är c:a 55 procent av de vuxna individerna ensamboende.⁷ Skulle det sista vara korrekt, kan man bl.a. undra om bostadsbristen i den trakten skulle vara löst, om den kvoten i stället var tio procent? Det kan inte uteslutas att siffrorna är något överdrivna. De visar dock på en del av allvaret i situationen.

Vad slag av legala incitament skulle då kunna införas med avsikt att påverka individers värderingar och attityder i parförhållanden till att ”gulla med sin karl eller kvinna,” vilket i sin tur skulle ske i syfte att måna om parförhållandets bestånd. Låt mig ge några exempel:

1. Vi kan införa en frivillig äktenskaps- och samboendeskola, som kan administreras av t.ex. sociala myndigheter. I den skolan får varje par, under en kurstid på kanske en dag, lära sig grunderna i bl.a. familjeekonomi och familjerätt. Skolan kan följas upp med, i samband med första barnets födelse, ytterligare undervisning om barns rättigheter och den gemensamma föräldrarollen.

Sådana kurser är motiverade bl.a. eftersom en familjeekonomi kan vara nog så svår att hantera, åtminstone under åren efter det första barnets födelse. Vidare är det familjerättsliga systemet både ingripande och komplext. Likaledes kan föräldrarollen och barns behov i dag vara väsentligt mera komplicerade företeelser än under t.ex. jordbrukssamhällets tid. Det har skett mycket stora förändringar.

2. En av föräldrarna bör av samhället ges ekonomiska möjligheter att på heltid vara hemma hos varje barn under barnets c:a tre första levnadsår. Under dessa tre år är i regel föräldrakontakten allt för barnen. Deras

⁵ Svenska Dagbladet 1998-04-22.

⁶ SCB 2002:4 s. 21. Rapporten baseras på en urvalsundersökning, varvid svarsfrekvensen var sämst hos ensamstående. Folk- och bostadsräkning har inte skett sedan 1990. Uppgifter från avdelningsdirektör Åke Nilsson, SCB.

⁷ Muntliga uppgifter av statistiker Bo Nyman vid Stockholms stads Utrednings- och statistikkontor. Uppgifterna baseras på Bostads- och hyresundersökningen från 1997. Även den är en urvalsundersökning.

värld är liten och bör få förbli sådan. Först då – efter c:a tre års ålder – blir i regel lekkamraterna viktiga. Tiden hemma med barnen bör delas mellan föräldrarna. Det finns undersökningar som visar att det är av vikt att även pappan tar del i barnets uppväxt.⁸

3. Vi kan införa frivilliga samlevnadskontrakt i skriftlig form. Ett sådant avtal kan, av t.ex. sociala myndigheter, utformas som ett standardkontrakt med möjligheter att lägga till punkter och stryka vissa. Avtalet kan exempelvis innehålla punkter om fördelningen av hushållsarbetet, tillsynen av barnen och vården av gemensam egendom. Sådana avtalspunkter ger möjligheter till eftertanke före samlevnaden påbörjas eller under dess bestånd. Vidare kan inarbetas påtryckningsmedel – vars grunder man enats om i kontraktet – i syfte att kunna användas under det bestående parförhållandet.

I ett avtal kan parterna även reglera exempelvis hur den skall kompenseras som, i stället för att arbeta full tid på den öppna marknaden, i relativt hög grad väljer att sköta hem och barn. Kompensation kan ske genom "lön" från den andre parten eller genom att kontraktet ger möjligheter till kompensation, om parförhållandet en dag upphör genom äktenskapsskillnad eller separation.

Nu kan kontraktsskrivande te sig stötande för den som anser att ett parförhållande skall vila på känslomässiga band. Den inledande tidens amorösa kitt tycks dock ha en tendens att falna bort i takt med att hormonstormarna avtar samt antalet räkningar och vaknätter tilltar. Det sista ger i regel föga skäl att gulla med sin livskamrat. De åsyftade affekterna kan dock med tiden ersättas med andra former av gemensam uppskattning. Att ha gemensamma minnen, inte minst av barnens uppväxttid, och att ha en lojal livskamrat vid sin sida, som ställer upp när det behövs, t.ex. när det visar sig att också barnbarn är förenat med blöjbyten och vaknätter, kan vara fullt tillfyllest.⁹ Härvidlag kan ett samlevnadskontrakt hjälpa till att se och förstå det gemensamma projektet – för att nu låna ett amerikanskt uttryck – "to raise a family." Kontraktet kan bidra till att göra projektet väl värt att sträva för och enas kring.

Även om analogin haltar något kan vi jämföra med situationen för två kompanjoner som startar ett företag. De får i regel rådet att skriva ett konsortialavtal, i syfte att reglera sina mellanhavanden under den tid de förblir kom-

⁸ Se hänvisningar i Bruce, 1995, s. 59 f. Jämför a.a. s. 61 ff.

⁹ Se vidare om "enduring deplly intimate relationships" i Tabensky 1998 s. 308.

panjoner. Det har, om konsortialavtal, sagts att om det är skickligt utformat behöver det inte någonsin tas fram. Relationerna mellan kompanjonerna fungera ändock utmärkt. Ett starkt bidragande skäl till den framgången kan vara att avtalet gav parterna orsak att tänka igenom sina mellanhavanden i förväg. Det, så att säga, tysta avtalet blev en konfliktlösningsmekanism. Ett motsvarande kontrakt bör även kunna bidra till att befrämja makars och sambors gemensamma mellanhavanden.

4. Vi kan placera en av föräldrarna med hemmavarande underåriga barn i en förmånligare skatteklass. Med andra ord att inkomsten beskattas lägre för den ene. Det kan kanske ske för den – eller båda, i turordning – som är hemma på heltid under barnets första tre levnadsår. Under resterande tid, åtminstone fram till dess att ett barn fyllt 16 år kan det ges viss skattereduktion per barn.

Sådana skatteincitament kan bl.a. motiveras utifrån ekonomiska rättviseskäl. Föräldrar som båda bor ihop med sina barn har relativt lätt att klara normala levnadsomkostnader och kostar därmed samhället mindre i bostadsbidrag och andra transfereringar. Det är inte i alla avseenden helt rimligt att de par som månar om familjestabiliteten genom skattemedel skall behöva bidra till levnadsomkostnaderna för dem som väljer att gå skilda vägar.

Innan jag berör vilka effekter de fyra förslagen enligt ovan skulle kunna få, bör Ajzens "Theory of planned behavior" kort beskrivas.¹⁰ Enligt denna teori avgörs mänskligt beteende av en motiverande faktor (kallad "intention"), dvs. en faktor som avgör till vilken grad en individ är beredd att anstränga sig. Den motiverande faktorn påverkas i sin tur av tre faktorer, nämligen individens *dels* attityder ("attitudes"), dvs. den grad av positivt eller negativt förhållningssätt en person har i förhållande till ett visst beteende – här alltså avseende benägenheten att måna om ett parförhållandes bestånd – *dels* uppfattning av det sociala trycket att utföra eller avstå från ett visst beteende ("subjective norm") *och* *dels* bedömning av hur enkelt eller svårt det är att utföra ett visst beteende ("perceived behavioral control").

Även om teorin har visat sig ha ett gott förklaringsvärde för mänskligt beteende under olika förhållanden, t.ex. konsumentbeteende, så är den inte testad i det nu aktuella sammanhanget. Med andra ord kan inga slutsatser dras av modellen vad gäller makars och sambors benägenhet att

¹⁰ Se vidare i Ajzen, 1991, s. 181 ff.

samverka för att utveckla och bevara en familj. Det hindrar dock inte att här kan föras ett kort resonemang kring vilken inverkan de fyra förslagen skulle kunna få vad gäller de faktorer som påverkar den motiverande faktorn enligt Ajzens teori (dvs. till vilken grad en individ är beredd att anstränga sig). Påverkande faktorer är, som sagt, individers attityder och deras uppfattning om det sociala trycket samt individers uppfattning av om hur enkelt eller svårt det är att utföra ett visst beteende.

Legala incitament av nämnda slag – alltså äktenskaps- och samboendeskola, ekonomiska möjligheter för föräldrar att stanna hemma hos varje barn under dess första tre levnadsår, samlevnadskontrakt och skattelättnader för föräldrar – kan göra att samlevanden både ter sig enklare att hantera och att den de facto också blir det (perceived behavioral control). Vidare kan åtgärderna skapa ett visst socialt tryck, som befrämjar stabiliteten i parförhållanden (subjective norm). Slutligen kan de bidra till att värderingar förändras, t.ex. genom att det åter blir ett ideal att ha en familj eller, med nämnda amerikanska uttryck, "to raise a family". Sådana värderingar påverkar makars och sambors attityder, vilka i sin tur påverkar beteendet. Samtliga förslag torde bidra till benägenheten att "gulla med sin karl och kvinna" och att vart par därmed bl.a. mår om förhållandets bestånd.

För att så slutligen sammanfatta situationen i dag, vad beträffar legala incitament att "gulla med sin karl och kvinna," så kan det konstateras att det inte finns direkta sådana. Däremot finns regler av moraliskt slag. Vidare förekommer indirekta legala incitament. Här har framhållits vissa som har avseende på en makes frånfälle. Det är en av lagstiftaren alltför svag och begränsad (ÄktB 1:2 och 4) samt snedvriden (ÄB 3:1 och 10 m.fl.) ansats. Familjelivet är väl värt att uppmuntras med mera omfattande legala incitament, särskilt vad gäller benägenheten att måna om ett parförhållandes bestånd.

Litteratur

- Agell, A., Äktenskap, samboende och partnerskap. Uppsala 1998.
Ajzen, I., Theory of Planned Behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes. New York 1991.
Becker, G.A., A Treatise on the Family. London 1991.
Bruce, J. m.fl., Families in Focus. The Population Council. New York 1995.
Saldeen, Å., Barn och föräldrar. 4 uppl. Uppsala 2001.

Statistiska centralbyrån (SCB), Demografiska rapporter 2002:4. Befolkningsåret 2001.

Sund, L.-G., "Famijestabilitet – påverkan av ekonomiska faktorer och värderingar." Tfr 1999 s. 782–813.

Tabensky, P.A., Eudaimonia. The Supremely Happy Life. Perth 1998.